

Deze publicatie is mogelijk gemaakt dankzij steun van het Göteborg Organ Art Center aan de University of Gothenburg.

Tempo en metronoom in de Franse muziek van de negentiende eeuw - Deel 2 ¹

Der Virtuos. [Verzameling Joris Verdin]

Scherzo

¹ Deel 1 van deze bijdrage verscheen in Orgelkunst nr. 148, XXXVIII, maart 2015, blz. 4-16.

4 Metronomisering van de Italiaanse termen / Schalen

Een aantal schrijvers en fabrikanten van metronomen heeft geprobeerd de Italiaanse termen te vertalen naar "objectieve" cijfers. De discussie over de noodzaak hiervan is even oud als de uitvinding van de metronoom. Het is hier niet de plaats om op deze principiële vraag in te gaan. Maar het loont zeker de moeite om een globaal overzicht te krijgen van de manier waarop Italiaanse termen in metronoomcijfers uitgedrukt worden. In de eerste plaats zal ik enkele algemene referentiewerken en specifieke klaviermethodes naast elkaar zetten. In de tweede plaats heb ik deze vergeleken met temposchalen zoals die op metronomen voorkomen.

De *Méthode de piano* van Louis Adam uit 1804 was weliswaar gedurende lange tijd de officiële methode van het Parijse conservatorium, maar uiteraard te vroeg om met Maelzel rekening te kunnen houden. Op p 160 geeft Adam wel een hiërarchische lijst van de Italiaanse termen. Deze komt overeen met de normale opeenvolging, met enige uitzondering: *Andantino* beschouwt Adam als langzamer dan *Andante*. Zijn opmerkingen over "in tempo" spelen blijven zeer algemeen en brengen geen nieuwe inzichten bij.

De latere pianomethode van Hummel heeft ook in Frankrijk een grote invloed gehad, ze werd reeds in 1829 vertaald.¹ Als vijfde hoofdstuk geeft Hummel aanduidingen over het nut, het gebruik en de toepassing van de metronoom:²

Na enkele algemeenheden geeft Hummel een tabel met overeenkomsten tussen tempi en metronoomcijfers, waarbij hij ook aandacht geeft aan de teleenheid:

"Aus der von Maelzel selbst abgefassten Tabelle No I. sieht man, dass im langsamsten Tempo die zur Gradebezeichnung zu wählende kürzeste Note nicht u n t e r einer Achtel-Note ist; im mässigen nicht unter einer Viertel-Note; und im schnellsten nicht unter einer halben Note."

[Vert.] "De door Maelzel opgestelde tabel laat zien dat men bij het meest langzame tempo de kortste notenwaarde niet kleiner kiest dan de achtste, bij een gematigd tempo niet kleiner dan een kwartnoot, bij het snelste niet kleiner dan de halve."

De langzame tempi komen overeen met de cijfers 50 tot 110 voor een achtste (de kwartnoot bij 110 is ongetwijfeld een drukfout en gaat helemaal in tegen de logica van de cijfers in andere maatsoorten). 60 per minuut is een kantelpunt tussen de langzame en gematigde tempi. Bij de snelle tempi moet er op de hele noot overgeschakeld worden bij 160, de oorspronkelijke Maelzel metronoom was beperkt tot 150 of 160 slagen per minuut.³

Hummel duidt eveneens op een heikel punt in de tempo aanduidingen van verschillende componisten, te weten dat eenzelfde Italiaanse term met sterk verschillende metronoomwaarden kan overeenkomen.

Fünftes Kapitel. Über Nutzen, Gebrauch und Anwendung des Mälzelschen Motronom's (Zeitmessers.)

"aus Tabelle No 2. (sieht man) wie verschiedenartig früher die Ansichten der Autoren über die Bezeichnung der Bewegung ihrer Werke durch dieselben Worte waren, und wie sie sich selbst oft darin widersprochen haben; welche Übelstände nun wegfallen."⁴
 [Vert.] "Tabel 2 toont hoe groot de verschillen wel waren naargelang van de auteur en zelfs naargelang van het werk, hoe ze zichzelf tegen spreken; en dat deze mistoestanden nu verdwijnen."

Castil-Blaze neemt de 28 indelingen van Maelzel over, precies zoals die voorkomen in de methode van Hummel.⁵ Uit de volgende zin mag men ook besluiten dat hij het werk van Hummel binnen handbereik had – "En changeant la valeur musicale des vibrations du balancier, valeur qui peut être celle d'une croche, d'une noire, d'une blanche, et même celle d'une mesure entière quelconque, il résulte une série de près de deux cents mouvements qui servent à exprimer toutes les nuances perceptibles à l'oreille la plus délicate."⁶

[Vert.] "alle mogelijke door het oor waarneembare nuances, dat zijn er bijna 200, kunnen weergegeven worden door de schommelingen van de slinger aan de gepaste notenwaarde toe te kennen. Een slingerbeweging kan zowel overeenkomen met een achtste, een kwartnoot, een halve als eender welke hele maat."

Het is jammer dat Castil-Blaze geen tabel van overeenkomst geeft tussen cijfers en tempi. Ongeveer vijftig jaar later geeft Mathis Lussy meer gedetailleerde aanwijzingen.⁷ De drie hoofdgroepen van Lussy zijn afgebakend door 40 - 72, 72 - 120 en 120 - 208. Hij sluit zich dus aan bij andere auteurs, zoals Hummel, die aan een bepaald cijfer een overgangswaarde toekennen, die voor twee tempi kan gelden. De snelste langzame waarde is tegelijk de langzaamste gematigde waarde.

[Vert.] "Tabel van de voornaamste tempi en de overeenkomende oscillaties van een metronoom:"

Lent	Largo ou Adagio de 40 à 60 balancements par minute.	
	Larghetto	60 à 72
Modéré	Andante	72 à 84
	Andantino	84 à 120
	Allegretto	84 à 120
Vite	Allegro	120 à 150
	Presto	150 à 180
	Prestissimo	180 à 208

Bien entendu, nous n'avons pas la prétention d'attacher à chaque terme un nombre fixe d'oscillations.

[Vert.] "Wel te verstaan hebben we niet de pretentie om aan een bepaalde term een vaste metronoomwaarde toe te kennen."

Ter vergelijking hierbij de tabel van Rougnon⁸

MOUVEMENTS LENTS	MOUVEMENTS MODÉRÉS	MOUVEMENTS VIFS ET TRÈS VIFS
De { Largo 40 à 50 Lento molto	De { Largo 69 à 76 (ou 80)	De { Allegro 120 à 144 (ou 152)
De { Lento 50 à 56 (ou 58)	De { Allegretto 84 à 104 (ou 108)	De { Allegro molto Allegro assai Presto Vivace Vivo
De { Andante 56 (ou 58) à 60	De { Allegro moderato 104 à 120 Allegro non troppo	De { Allegro 152 à 176 Prestissimo Vivacissimo

L = Lussy
R = Rougnon

Langzame tempi:

Largo	L 40 - 60	R 40 - 50
Larghetto	L 60 - 72	R 50 - 56/58
Andante	L 72 - 84	R 56/58 - 69

Gematigde tempi:

Andantino	L 84 - 120	R 69 - 76/80
Allegretto	*	R 84 - 104/108

Snelle tempi:

Allegro	L 120 - 150	R 120 - 144/152
Presto	L 150 - 180	R 152 - 176
Prestissimo	L 180 - 208	R 176 - 208

* valt bij L samen met Andantino

Bij Rougnon begint het gematigd tempo bij 69 in plaats van bij 72 van Lussy, maar het Allegro heeft 120 als minimale waarde in beide tabellen. Hier kan men dus niet spreken van een noemenswaardige onenigheid. Toch stelt men vast dat de afwijkingen in langzame tempi groter zijn, het Andante bijvoorbeeld is bij Lussy beduidend sneller dan bij Rougnon: het begint bij Lussy bij 72, sneller dan de bovenste grens van Rougnon, 69. Uit deze steekproeven blijkt alvast dat er geen absolute eensgezindheid bestaat over de omzetting van een tempo naar een metronoomcijfer.

De verwarring wordt nog groter wanneer men een aantal metronomen van naderbij bekijkt. De bekende en zeer verspreide "Paquet" gebruikt een temposchaal die helemaal afwijkt van de boven vermelde tabellen van Rougnon en Lussy:⁹

Largo	40 - 68
Larghetto	68 - 98
Adagio	98 - 124
Andante	124 - 152
Allegro	152 - 184
Presto	184 - 208

Merkwaardige cijferwaarden, waarbij vooral de langzame tempi niet overeenkomen met onze hedendaagse normen, ze vertonen een hoog cijfer. Latere modellen van Paquet tonen een schaal zoals men die heden ten dage nog kan verwachten.¹⁰

Paquet 1930	
Grave	40 - 42
Largo	44 - 46
Larghetto	48 - 50
Adagio	52 - 56
Andante	58 - 63
Andantino	66 - 72
Moderato	76 - 92
Allegretto	96 - 104
Allegro	108 - 120
Vivace	126 - 138
Presto	144 - 168
Prestissimo	176 - 208

De enige zekerheid die deze steekproef ons geeft, is dat er geen duidelijke eensgezindheid bestaat in de overeenstemming tussen de Italiaanse tempi en de betreffende metronoomcijfers.

Toch valt het op dat de oude Paquet-schaal een zekere parallel vertoont met de Rougnon-schaal :

Largo / Larghetto

Paquet oud:	40 - 98
Rougnon:	40 - 50 resp. 56
Paquet later:	40 (= grave) - 50

Adagio

Paquet oud:	98 - 124
Rougnon:	50 - 58
Paquet later:	52 - 56

Andante / Andantino

Paquet oud:	124 - 152
Rougnon:	56/58 - 76/80
Paquet later:	58 - 92

Allegretto / Allegro / Presto, -issimo

Paquet oud:	152 - 208
Rougnon:	84 - 208
Paquet later:	96 - 208

De cijferwaarden van de oude Paquet in vergelijking met Rougnon verhouden zich globaal als 2 / 1. De nieuwere metronomen van Paquet hebben een schaal die duidelijk dichter aansluit bij Rougnon.